

ІНТЕГРАЦІЙНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена актуальності та перспективам формування української національної ідеї як інструменту консолідації й інтеграції української нації та соціуму. Розглянута проблема кореляції понять «консолідація» та «інтеграція». Термін «консолідація» може мати як «позитивне», так і «негативне» забарвлення, в залежності від мети останньої. Інтеграція – завжди позитивний органічний еволюційний процес.

Дослідницька увага зосереджена на тому, що інтеграційний потенціал національної ідеї залежить від її змістовного наповнення та характеру суб'єктів, що формують останню. Адже тлумачити національну ідею можна, звертаючись до комплексу традиційних цінностей: самостійність, соборність, самобутність, патріотизм, набожність, ірраціоналізм, індивідуалізм, анархізм тощо; ідей відкритості України до засвоєння європейських ліберально-демократичних інститутів; в розумінні України як межі між Сходом і Заходом тощо. Відповідно до суб'єкта, що її формує – якщо національна ідея висувається прогресивною соціальною силою, то прогресивною буде її втілення. Коли ж її несе суспільству регресивна сила, то ідея стає руйнівною. Свідченням є перетворення ідеї національного відродження у Німеччині 1930-х рр. на ідею націоналізму, расової вищості.

У статті наголошується, що завдання держави, у цьому у контексті, навпаки, – приводити до спільного знаменника, узгоджувати групові інтереси, прагнути до компромісу та сіяти злагоду у соціумі. Будь-яка політична ідеологія, у випадку формування її як державної, у тому числі націоналізм, не може відповідати цій меті. Пов'язаність національної ідеї з націоналізмом отримала втілення на практиці в масовій свідомості лише на вітчизняному ґрунті. Розглядаючи національну ідею на науковому рівні, можна констатувати, що майже всі політичні ідеології, окрім інтернаціоналістичних лівих, мають свою точку зору щодо останньої. Національна ідея повинна генеруватися на «етиці солідарності» та постійного діалогу між різними спільнотами у суспільстві. Основою такого діалогу є збереження культурної різноманітності; визнання кожної етнічної культури важливою, необхідним складником культури загальнонаціональної; проведення загальнонаціональних дискусій з найбільш актуальних проблем суспільного розвитку; розроблення та реалізація міжрегіональних гуманітарних програм з метою нарощування комунікативного потенціалу нації; підвищення відповідальності етнічних спільнот за долю країни й держави.

Ключові слова: національна ідея, консолідація, інтеграція, національна мрія, етнонаціональна політика.

Актуалізація поняття «національна ідея» в Україні бере свій початок з XVIII–XIX ст. Окремі її складові почали розглядатися вченими ще раніше. Поняття «національна ідея» завжди знаходилося у тісній кореляції з поняттям «нація».

Ось як визначає українську політичну націю В. Липинський: «Українським єсть і повинно бути все, що осіло (а не кочує!) на нашій землі, і що тим самим стало частиною України, без огляду на його племінне чи культурне походження, на його «расову» чи «ідеологічну генеалогію» [4]. Зрозуміло, що ми пристаємо саме на таку точку зору тому, що сьогодні у контексті війни на Сході України проблема консолідації та інтеграції української нації та соціуму стоїть особливо гостро й потребує теоретичного осмислення не на ґрунті ксенофобських, войовничих засад, а на основі інтегруючої етики спільності, що й актуалізує предметне поле нашого дослідження.

У цьому контексті одним із найважливіших завдань є формування національної ідеї, що потребує наукового обґрунтування, зокрема й політологічного вивчення.

Для новітніх розробок поняття «українська національна ідея» підґрунтям слугувала потужна традиція, яку уособлювали в своїй творчості П. Куліш, М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Грушевський, О. Бочковський, М. Чубинський, С. Дністрянський, І. Лисяк-Рудницький, І. Франко та ін. У ХХ ст., зокрема після поразок національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., українська політична думка набуває насамперед державницького характеру. З'являються праці, які обґрунтовують відокремлення України від Росії та виникнення незалежної Української держави. Це праці М. Міхновського, згаданого вище В. Липинського, Д. Донцова, М. Сціборського, С. Дністрянського, С. Томашівського, В. Старосольського, С. Рудницького, Ю. Липи, В. Винниченка, В. Кучабського та ін. Філософські основи національної ідеї досліджували І. Бичко, М. Попович, М. Розумний, В. Кремень, А. Карась, Ю. Римаренко, Н. Хамітов. Генезу української національної ідеї в українській політичній думці досліджували М. Кармазіна, О. Копиленко, Б. Кухта, Ю. Левенець, В. Потульницький, О. Салтовський, О. Семків та ін. Державотворчі аспекти національної ідеї висвітлено у працях М. Вівчарика, С. Вовканича, Я. Дашкевича, М. Жулинського, І. Кресіної, В. Кириченка, А. Колодій, А. Фартушного, А. Чемериса та ін. Різні аспекти розвитку політичних інститутів та процесів, які відіграють важливу роль у політичній консолідації та інтеграції українського суспільства, досліджуються в працях В. Андрущенко, О. Бабкіної, В. Бебика, А. Білоуса, Є. Головахи, С. Макеєва, Н. Паніної, В. Ребкала, Ф. Рудича, С. Рябова, М. Ходаківського та ін.

Тож формуванню національної ідеї присвячена низка праць вітчизняних авторів. Разом з тим, сьогодні немає однозначного тлумачення цього поняття, оскільки існують чинники, що впливають на його багатоваріантне змістовне наповнення. Це і суб'єктивні погляди авторів, їх ідеологічні уподобання, історичний контекст та регіональна специфіка тощо. Тому особливу актуальність проблематика статті набуває у контексті того, що ми присвячуємо свою увагу тим обставинам, коли національна ідея може відігравати позитивну, конструктивну роль у консолідаційних процесах, інтегруючи соціум, а коли, навпаки – вона може його роз'єднувати.

Дійсно, консолідація може відбуватися на деструктивних для суспільства чинника, наприклад, консолідація певного етносу чи релігійної громади на сепаратистських, ксенофобських або подібних окреслених засадах.

Отже, як зауважують вчені, консолідація – центральний чинник ефективності будь-якої соціальної дії, що потребує колективного розуму чи колективної наснаги, не говорячи вже про ту чи іншу стратегічну мету, досягнення якої просто неможливе без залучення цього феномену [7, с. 100]. До того ж, консолідація може бути ситуативним феноменом різного походження, спрямування й тривалості. Крім загальнонаціональної, консолідація суспільства може бути і ситуативною. Народ може консолідуватися довкола спільного для більшості відчуття поганого і безперспективного життя та його труднощів, а може і довкола захисту національних інтересів – згадаймо ситуативну консолідацію нації довкола подій поблизу коси Тузла [7, с. 101].

Отже, ми з'ясували змістовне наповнення феномену «консолідація». Зокрема, що остання буває як «з негативним», так і з «позитивним» забарвленнями, дивлячись на те, навколо чого консолідуватися. Водночас «інтеграція» – ця апіорі добре. Якщо консолідація може здійснюватися певними неорганічними, протиприродними для спільноти засобами на основі ситуативних чинників, то інтеграція, на нашу думку, завжди органічний еволюційний процес.

Концепції національної інтеграції ґрунтовно викладені у монографії українських вчених О. Рафальського та З. Самчука «Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства». Серед них заслуговує на увагу комунікативна концепція інтеграції К. Дойча. Останній відштовхується від принципу «ізоморфізму» (уподібнення), а ключовим критеріальним маркером вважає інтенсивність і динаміку етнонаціональних контактів. Згідно з логікою цього концептуального підходу, зростання зв'язків між контактуючими учасниками неухильно призводить до зближення їхніх позицій, а за певних умов – і до виникнення нової

етнонаціональної спільноти, перспективи легітимності й суверенітету якої перебувають знову-таки в безпосередній залежності, насамперед, від якісного рівня етнонаціональних контактів [7, с.496]. Тобто, чим стосунки між етнічними спільнотами будуть більш природними (читай «приємними»), тим органічніше буде відбуватися інтеграція нації, соціуму.

У цьому контексті, на нашу думку, інтеграційним інструментом є «національна ідея». Отже, інтеграційний потенціал суспільства «визначальним чином залежить від змісту й засобів реалізації української національної ідеї, яка визначається як поняття, де осмислюються матеріальні й духовні реалії способу буття української нації» – стверджує М. Степико [8, с. 106].

Дійсно, вагома кількість дослідників передбачає як дієвий механізм інтеграції національну ідею. Це і не дивно. Свого часу відомий американський соціолог Д. Белл зазначав, що звернення у кризові періоди до національної ідеї часто, навіть попри загальногуманістичні, універсальні цінності, пояснюється її найпростішою і найдоступнішою формою соціальної ідентичності людей [1]. Без неї неможливо втягнути широкі верстви населення у процес глобальних перетворень. Однак і на цьому етапі виникають гострі суперечки щодо розуміння окресленого поняття.

І. Кресіна також вважає, що інтегруючим і каталізованим енергію нації чинником суспільного етнонаціонального розвитку в Україні може і повинна стати українська національна ідея, якщо вона буде осмислена не в ідеологічній, а в етнонаціональній та загальнолюдській системах координат. «Саме через невизначеність національної ідеї, – зауважує вона, – внаслідок теоретичної плутанини й практичної несприйнятливості її значною частиною політичної української нації, місце національної ідеї заступають такі звичні, взяті прямо з поверхні ідеологеми та різні кліше. Вони легко реанімуються» [2, с. 259].

Для аналітика важливо те, як трактувати національну ідею – чи в її традиційному розумінні, апелюючи до такого комплексу ідей як самостійність, соборність, самобутність, патріотизм, набожність, ірраціоналізм, індивідуалізм, анархізм тощо; чи в плані відкритості України до засвоєння європейських ліберально-демократичних інститутів, від яких вона була відлучена кілька століть тому, чи в розумінні України як межі між Сходом і Заходом тощо.

Таким чином, розглядуваний спектр ідейних засад вимагає подальшого аналізу під кутом зору: чи вони можуть бути матеріалом для конструювання «стратегії на завтра», а також для з'ясування ступеня їх наукової обґрунтованості й політичної спрямованості.

Необхідно відмітити і суб'єктивний чинник: яка соціальна сила продукує цю ідею. Якщо ідея висувається прогресивною соціальною силою, то прогресивною буде її втілення. Коли ж її несе суспільству регресивна сила, то ідея стає руйнівною. Згадаємо лише, на що перетворилася ідея національного відродження в Німеччині у 1930-ті рр. – на ідею націоналізму, расової вищості.

Така доля може спіткати й українську національну ідею. Відомий іспанський мислитель Х. Ортега-і-Гассет зазначав, що екстремізм є різновидом шарлатанства людини, яка нездатна створити нічого, крім ілюзії, що вона теж творить, хоч насправді хапається за ідею і доводить її до абсурду. Це і є антипод творчості, межа рутини. «Прямолінійність, – писав він, – інертна; екстремісти – це ледацюги історії. Вони рухаються в одному напрямі, в той бік, куди їх одного разу підштовхнули. Людина творча, тобто людина, яка живе по-справжньому, знає межу своїх самобутніх істин, а тому вона завжди наготові і відкидає їх, як тільки вони починають обертатися брехнею» [6].

«У кінці 80-х – початку 90-х років національна ідея дійсно була єдино життєздатною, не мала гідних ідеологічних опонентів, але згодом почався її хвилеподібний рух від падіння до піднесення», – вважає О. Мясников [5, с. 36]. Однак, що автор має на увазі? Вступимо у полеміку. На нашу думку, якщо мова іде про ідею «політичної нації» – тобто такого народу, представники якого вирішують питання своєї національності на підставі громадянства, належності до певної держави, схвалення її найголовніших цінностей, то не зрозуміло, чому

об'єднання на цих підставах взагалі може втратити свою актуальність. Інша річ, якщо це ідея «етнічної нації» у контексті націоналізму, який, як і будь-яка ідеологія, не може бути придатним для об'єднання українського народу та формування політичної стратегії розвитку, маючи на увазі те, що український народ – народ поліетнічний зі смислоутворюючим етносом – українським. (Інша річ, що об'єднання на моноетнічних засадах може бути цілком органічним для моноетнічних народів та націй). Твердження про те, що націоналізм не зникає з утворенням національних держав, а лише набуває іншої форми, не можна трактувати так, що він має стати тепер державною ідеологією (наголосимо, як і будь-яка інша ідеологія!). Останнє було і завжди залишається небезпечним для свободи особи, народу, а можливо, й свідомого співтовариства й ніколи не буде визнане сумісним із вибором демократичного шляху розвитку держави. Як стверджує А. Колодій: «Завдання держави – приводити до спільного знаменника, узгоджувати групові інтереси, домагатися компромісу та сіяти злагоду. А цій ролі навряд чи відповідатиме наявність будь-якої державної ідеології, у тому числі й націоналізм» [3, с. 46].

Загалом варто зважати на те, що пов'язаність національної ідеї з націоналізмом отримала втілення на практиці в масовій свідомості лише на вітчизняному ґрунті. Якщо дивитися на національну ідею ширше, з наукової точки зору, слід зазначити, що її формуванням відмічені всі ідеології, окрім, хіба що суто інтернаціоналістських лівих. Інша річ, що вона має в них різне змістовне втілення.

Сучасники наголошують: «Якщо виходити з ідеї політичної нації, то базовою засадою інтеграції української нації варто вважати етику солідарності (на якій, очевидно, повинна ґрунтуватися національна ідея – авт.), пошук об'єднувальних цінностей у режимі постійного і реального діалогу в суспільстві. Основою такого діалогу є збереження принципу культурної різноманітності; визнання кожної етнічної культури важливою і необхідним складником культури загальнонаціональної; проведення масштабних загальнонаціональних дискусій з найбільш актуальних проблем суспільного розвитку; розроблення та реалізація міжрегіональних гуманітарних програм з метою нарощування комунікативного потенціалу нації; підвищення відповідальності етнічних спільнот за долю країни й держави» [8].

І останнє – змістовне обґрунтування феномену національної ідеї можна знайти у монографії колективу авторів Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України – українські вчені зауважують, що необхідно розділяти поняття «національна ідея» і «національна мрія». Остання формується соціумом, а не політичною елітою і може суттєво відрізнитися від її бачень [2, с. 250–256]. Адже сучасній політичній еліті в Україні варто з більшою увагою ставитися до запитів українського соціуму. У такому разі ми зможемо говорити про конструктивний консолідаційний потенціал національної ідеї та інтеграції останнього на цьому ґрунті.

Отже, очевидність того, що національна ідея вкрай необхідна українському суспільству, не викликає сумніву, однак, разом з тим, неабияке значення для консолідації суспільства на конструктивних засадах та його інтеграції має її змістовне наповнення, яке могло б акумулювати погляди і бажання всіх громадян України, незалежно від етнічного походження. Суб'єктом, який формує національну ідею, ж політична еліта, але важливо, щоб вона формувала її засади на етиці солідарності, а не ксенофобських воєвничих цінностях. *Перспективними* вважаємо стратегічні дослідження, які б акумулювали в собі знання з формування основних засад національної ідеї з можливістю реалізації національної мрії, тобто враховували б не тільки бачення політичної еліти стосовно втілення національної ідеї, але й українського соціуму загалом.

Використана література:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования: В.Л. Иноземцев (пер. с англ.). М., 1999. 787 с.
2. Етнос, нація, держава. Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду: Монографія / Ю.І. Римаренко, М.М. Вівчарик, О.В. Картунов, І.О. Кресіна та ін. К., 2000.

516 с.

3. Колодій А. Нація як суб'єкт політики. Львів, 1997. 55 с.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. К., 2012. 32 с.
5. Мясников О. Національна ідея в наукових штатах // Віче. 2009. № 8. С. 34-40.
6. Ортега-и-Гассет Х. Наше время // Литературная газета. 1992. 16 декабря.
7. Рафальський О., Самчук З. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства: Монографія. К., 2018. 688 с.
8. Степико М. Т Українська ідентичність: феномен і засади формування: Монографія. К., 2011. 336 с.

Rudenko Yu. Integration Fundamentals of National Idea in Ukraine

The article is devoted to the relevance and prospects of forming the Ukrainian national idea as a tool for consolidation and integration of the Ukrainian nation and society. The problem of correlation of concepts of "consolidation" and "integration" is considered. Consolidation can happen both with negative and positive colors, looking at what is consolidating around. At the same time, "integration" is a priori good. If consolidation can be accomplished by certain inorganic, unnatural means to the community based on situational factors, then integration is, in our view, always an organic evolutionary process.

Research focuses on the fact that the integration potential of a national idea depends on its substantive content and the nature of the subjects that form the latter. After all, one can interpret the national idea by referring to a set of traditional values: independence, catholicity, identity, patriotism, piety, irrationalism, individualism, anarchism, etc.; ideas of Ukraine's openness to the absorption of European liberal-democratic institutions, in the understanding of Ukraine as a border between East and West, etc. Accordingly, for the entity that shapes it - if a national idea is put forward by a progressive social force, then its progressive embodiment will be progressive. When regressive power carries it, the idea becomes destructive. The testimony is the transformation of the idea of national revival in Germany in the 1930s - to the idea of nationalism, racial superiority.

The state's task is to lead to a common denominator, reconcile group interests, seek compromise and sow harmony. And this role is unlikely to be matched by the existence of any state ideology, including nationalism. It should be emphasized that the affiliation of the national idea with nationalism has only been practically implemented on the domestic soil in practice. If we look at the national idea more broadly, from a scientific point of view, it should be noted that its formation marked all ideologies except the exceptionally internationalist leftists. Another thing is that they have a different meaningful embodiment. The national idea must be based on an "ethics of solidarity" and a constant dialogue between different communities in society. The basis of such dialogue is the preservation of the principle of cultural diversity; recognition of each ethnic culture as an important and necessary component of a nationwide culture; conducting large-scale national discussions on the most pressing problems of social development; developing and implementing interregional humanitarian programs to enhance the nation's communication potential; increasing the responsibility of ethnic communities for the fate of the country and the state.

Keywords: national idea, consolidation, integration, national dream, ethno-national policy.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.28.04>

УДК 327.01(410)

Лапін О. І.

КОНЦЕПТ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті досліджено євроскептицизм як критичне, скептичне ставлення до Євросоюзу, процесів політичної та економічної інтеграції країн Європи та